

„...fiatal személy ne utazzék, mint egy koffer”: Arany és unokája, Szél Piroska

– a költő unokájához írott leveleinek tükrében

Arany János és unokája kapcsolata viszonylag ismeretlen, érdektelennek tűnő terepe az Arany-kutatásnak. Az érdeklődés hiánya azzal magyarázható, hogy a témakör a napjainkban idejétmúltnak tekintett életrajzi vizsgálódás köréhez (is) kapcsolható. Az általam vizsgált Arany-levelek valóban fölkinálják ezt az olvasatot is, de ez a biográfiai kapcsolat olyan lírai „gyöngyszemek” ihletője is, mint a – legmodernebb irányzatok módszerei által is folyamatosan központba állított – *Toldi szerelme* részlet¹ vagy az évtizeddel későbbi *Őszikék* két kései Piroska-verse.² A nagyapa tíz levele pedig újabb adalék az Aranytól megszokott nyelvi és stílusbravúroknak, szokatlanabb változatban: a lefelé stilizálás Arany „bevált” virtuóz technikáinak egyike, e levelek érdekessége nem is csupán ebben rejlik, hanem a nyelvi regiszterek folyamatos és funkcionális változtatásában. Arany Jánosnak talán ezek az unokájához írott, szándékoltan egyszerű írásbeli, nyelvi (de bensőséges, „szeretetlenyelvi”) megnyilatkozásai igazolják leginkább Ottlik Géza megállapítását: „[...] Arany Jánosnak véletlenül sincs olyan porcikája, szétszedett szövegfoszlánya, ami ne lenne varázslat.”³ Arany unokájához írott leveleit vizsgálva két fontosabb mozzanatra térek ki. Az egyik, hogy mit jelent identitásukban családi összetartozásuk. A másik, hogy a számunkra kiindulásul szolgáló levelek milyen jellegzetességeket mutatnak. Röviden és alkalmanként ennek keretében térek ki egy-egy Piroska-levelelre, amelynek nem Arany a címzettje, hiszen nagyapjához írott leveleit nem ismerjük.

KICZENKO JUDIT (1945) irodalomtörténész, 1970-től az ELTE, majd 1994-től a PPKE tanára.

1 Toldi szerelme. *AJÖM*, V. S. a. r. Voinovich Géza. Bp., 1953, Akadémiai, 110–111.

2 Növünk együtt, Csalfa sugár = *AJÖM*, I. S. a. r. Voinovich Géza. Bp., 1951, Akadémiai, 339, 392.

3 Ottlik Géza: *Próza*. Bp., 1980, Magvető, 199–200.

Identitás

1. Arany János identitásának⁴ folyamatosan meghatározó komponense a családdal való viszonyulása, erős érzelmi és felelősségteljes kötődése. Életének különböző szakaszaiban – általunk szinte kizárólagosan levelekből ismerhető – elbeszél narratívája is megerősíti ezt. Első dokumentuma identitása e jegyeről a nagyszalontai református egyháztanácshoz írott lemondó levele 1839 januárjában, melyben nősülési tervének „gazdasági” vonatkozására hivatkozva kéri felmentését.⁵ Bármelyik éppen aktuális végpont felől értelmezi valamilyen okból (vagy céllal) identitását, életét, sorsát – ha nem is összegző, de számvetésül adódó szituációban –, abban a családi státus kiemelten és értékkel telített jelentéssel szerepel. Gondolhatunk – az egyszerűség kedvéért – pályája legelejéről Petőfinek írott közismert válaszlevelére és költői episztolájára vagy híressé lett, a narratív identitás válfajának tekinthető – Gyulai Pálhoz írott – önéletrajzi levelére 1855-ből. Az identitást alapvetően meghatározza az ember időbeliséghez való viszonya, amelyben az a feltételezésünk fejeződik ki, hogy életünk folyása bizonyos törvényszerűségeknek van alárendelve, azaz bizonyos fázisok (születés-növekedés-érés-öregedés-halál) állandó körforgást alkotnak, s hogy ennek folyamán elsajátítunk, betöltünk, majd fokozatosan elhagyunk meghatározott személyes és társadalmi szerepeket. Arany számára ezek a szerepek – kifejezetten családi vonatkozásokra fókuszálva csak – fontosak, mint jeleztem, identitása alapvetőnek tudott és érzett részei. Fontos számára, hogy a kellő életszakasztól felelős gyermek,⁶ férj, majd apa,⁷ nagypapa, após, rokon legyen.⁸ Ez a felfogás roppant szemléletesen mutatkozik meg 1865-ös, 25. házassági évfordulójuk alkalmából Aranynak lánya gratulációjára válaszul írott levelében:

4 Az identitás fogalmához G. W. Allport (általános definíciók), Erik. H. Eriksson (maga a terminus technicus megalkotása, ill. az életciklus-életút), Ulrich Neisser (személyközi, ill. személyes én), Erving Goffman (szerepalakítás, szerepmegvalósítás) és Paul Ricoeur (narratív identitás) koncepcióinak egyes elemeit hasznosítottam.

5 „1-ször. A tanítói hivatal oly terhes foglalatosság, mely egy lelkiismeretes tanítótól az egész napot, s mindennapokat egymás után annyira elfog[lalja], hogy épen semmi gazdálkodást nem vihet. [...] 2-szor. gazdálkodás nélkül, mint házas ember, ki nem jöhetek.” Arany levele a nagyszalontai ref. egyháztanácshoz = *Arany János leveleskönyve*. Vál., szerk. és a bevezetőt írta Sáfrán Györgyi. Bp., 1982, Gondolat, 33–34.

6 Lásd „mesés” hazatérését Máramaroszigetről, szerződését nővérével idős apja gondozásáról stb.

7 Arany Gyulai Pálnak, 1855. június 7-én: „23 éves koromban megházasodtam, szívem régi válsztását követvén. [...] akkor föltettem magamban, nem olvasni többet, hanem élni hivatalomnak, családomnak, lenni közönséges ember, mint más.” = *AJÖM*, XVI. S. a. r. Sáfrán Györgyi, Bisztray Gyula, Sándor István. Bp., 1982, Akadémiai, 559–560.

8 Lásd nővéréről írásbeli dokumentumban csak Tompához írott, Sára halálát jelző levelét, illetve Rozvány György visszaemlékezését a testvéri kapcsolatról (Rozvány György: *Arany János életéből* = *Arany János és Rozvány Erzsébet*. Kritérion, Bukarest, 1973), utolsó levelében Piroska intését, hogy ismerje meg Arany Sára leszármazottait; szeretetteljes kapcsolatát vejével Juliska halála után is, illetve sógoraival, elsősorban Ercsey Sándorral ápolat viszonyát stb.

„Adja Isten, hogy még néhány boldog évet tölthessünk együtt, de nemcsak mi ketten együtt, hanem veletek, édes lelkeim. [...] számítottam [...] hogy [...] elmondom, még sincs nekem miért zúgolódnai a sors ellen valami nagyon: 48 éves koromra két gyermekem túrhetően felnevelve, egyikkel magam már nagyapa [...], hogy azt a szíves női gondot, melyben édesanyád folyton részesített, soha én meg nem hálálhatom [...] szóval, hogy mégis jó az Isten [...]”⁹ E levelében – rá szinte jellemző szolid elégedettséggel – férjként, apaként, nagyapaként és apósként is összegzi családi szerepeit. A nagypapaság tehát szervesen hozzátartozik identitásához, „pici pirosodó Piroskáját”, amilyen aggodalommal várta, éppoly örömmel fogadta. Megható dokumentuma ennek az a – szinte miniatűr névtani értekezésnek felfogható – levél, melyben az újszülöttnek keres keresztnevet „regényes, családi és nemzeti” oldalról vizsgálva a számára fontos, és mint látjuk, komolyan, feladatként felfogott kérdést. Hogy mennyire természetesen magához tartozónak érzi a kislányt, mutatja, hogy a szülők névadási ötleteit: Ilona, Margit, Aranka – legalábbis a ránk maradt levéltöredék szerint – nem is mérlegeli.¹⁰ Kis unokájának „jegye”,¹¹ a jelölő, mástól megkülönböztető név, a Piroška, tehát Aranytól származik. Unokája élete szerves része lesz, úgy érzi, identitása a megfelelő életrajzi szakaszban teljesedett ki a megfelelő új szereppel.

1867 késő nyarát a nagyszülők Nagyszalontán töltik. Fiának így számol be: „Piroskával játszogatom egész nap, mint afféle öregapó.”¹² Tompának: „örültem, gyermek voltam három egész hétig [...] Igazán az a fájdalom enyhülne, ha minél többet s minél *közelebb* foglalkozhatnám azzal a gyermekkel.”¹³ Mindkét levélben jelzi, hogy fölvette a nagyapai szerepet (öregapóként vagy „második gyermekkorát” élő idős emberként). A második idézet előre jelzi az ebben az életszakaszban nem várható – három éven belül már a második traumatikus – változást, melynek kiváltója az előbbieken már említett, az állandónak, folyamatosnak vélt személyes identitás és ahhoz kötődő aktuális szerepek természetes időbeliségének megszakadása, felcserélődése, a nem „megfelelő” életszakaszban bekövetkezett „kizökkenése”. Az első: 48 éves szülőként temetik 24 éves leányukat, apa voltának megcsonkulásával értelmezhető leánya halála miatti gyászának – közismert – mélysége. A második: a kötelességtudatból és szeretetből fakadó

9 Arany levele Szél Kálmánné Arany Juliskához, 1865. december 12. körül = *AJÓM*, XVIII. S. a. r. Új Imre Attila. Bp., 2014, Universitas, 662. A Szél nevet két alakban használják, egy, illetve két l-lel. A kritikai kiadás argumentációja alapján az egy l-es változatot használom. „A változó helyesírású családneveket (Szél-Széll, Pataki-Pataky, Vadnai-Vadnay stb.) a korszakban használt alakjukban írjuk.” I. m. XIX., 531.

10 Mikesy Sándor: *Árpádina*. MNyr, 1964, 200–201 tudósít e variációkról.

11 Arany leányának írja 3 nappal a kislány születése után, 1865. július 27-én: „hogy a létező, létezett és létezhető vagy képzelhető nevek közül melyik legyen az én kis unokám „jegye”? *AJÓM*, XVIII, 620.

12 Arany János Arany Lászlónak, Szalonta, 1867. (augusztus vége–szeptember eleje), töredék, *AJÓM*, XIX. S. a. r. Korompay H. János. Bp., 2015, Universitas, 117.

13 Arany levele Tompához 1867. szeptember 14-én, uo. 119. Kiemelés K. J.

szerepváltás, amelyre a nagyszülők kényszerülnek 1868-tól, amikor Piroska hozzájuk kerül. Nagyszülőkből visszaalakulnak – nevelési funkciójukat tekintve – szülőkké,¹⁴ éppen akkor, amikor már elhagyhatták ezt a szerepüket, saját gyermekeikkel bevégezve annak feladatait.¹⁵ A sok nyűgük és testi bajuk, állandó betegeskedéseik ellenére ez a „visszaalakulás” Arany vágya is ugyanakkor. Sógornának írja még ezt megelőzően, Szalontára költözési tervét indokolva 1868 elején: „szeretném annak a szegény kis árvának a fejlődését naponkint látni, benne megifjodni”.¹⁶ Ez az újabb családi alakzat oly erős kötelékké alakul, hogy amikor vejük harmadszori nősülésekor visszavenné lányát, az a várható komoly lelki trauma miatt megvalósíthatatlan lesz Arany, Aranyné és Piroska részéről is. Addigra ugyanis már „bármelyikük önmagához való viszonya elválaszthatatlan a másikhoz, és a másiknak őhöz fűződő viszonyától”.¹⁷ A *Növünk együtt* Piroska-őszike finoman hangolt, vegyített hangnemű, érzelmes öniróniája ezt a szimbiózist (is) fejezi ki.

2. Piroska, aki „nevét a költő álmaiból vette”, nem egészen hároméves, amikor 1868 nyarán nagyszüleihez került Pestre. A *Toldi szerelme* VI. éneke éppen „névadója”, Rozgonyi Piroska történetét az adott részben a személyes emlékezet forrásává, Juliska gyászselégiájává alakítva, meg is énekelte őt eddigre, halhatatlan strófák (másodlagos) múzsájává téve az alig másfél esztendő kislányt. Egyik legfontosabb identifikációs jegye, a neve, tehát nagyapai eredetű. Egy másik identitás-faktorra, Szél Kálmán, az édesapa emlékezése hívja fel a figyelmet: „Az első, amire a hároméves gyermeket megtanította a nagyapa, ez volt: – Ki vagy te? – kérdezte a kislányt. S erre a kérdésre mindig azt kellett felelnie: – Széll Piroska. Az Arany bácsi unokája. – Hol laksz? – Az Akadémiában.”¹⁸ Az Arany-unokaság tudata ilyen repetitív módon is beépült Piroska identitásába. Személyiségének külön karaktervonását képezi, hogy ő nemcsak Arany unokája, hanem a meghalt Juliska leánya. Ez az átvitel vagy átképzeléses megkettőzöttség, a szeretett leány rávetítése az unokára, már a *Toldi szerelme* emlékezetes strófaiban megtörténik, de folytatódik nemcsak Arany, hanem mások által is. Szász Károly, aki verset ír a hároméves kislánynak, alcímben emeli ki a tény, és a nyolcstrófás versből 4-et Juliska megidézésére szán. Csak a legelejét idézem:

14 Arany Ercsey Sándornak 1868. jún. 2-án: „Valószínűleg azt a kis leányt is föl kell hoznunk, ki más, ha mi nem? s míg ily dolgok vagynak függőben, hogy gondolhassak én függetlenségemre?” = *AJÖM*, XIX, 197. Három nap múlva Tompának írja: „Mi, két öreg, napról napra terhesebbnek érezzük az élet kötelességei teljesítését.” Uo. 197. Szintén Tompának írja egy hónap múlva (július 5-én): „szegény nóm bizony gyenge, sokszor csak azért nem fekszik, mert nem lehet! Most már még kevésbé, mióta kis leánya van. Fut fárad, mellette és vele sokat”, uo. 202.

15 Vö. 1865-ös, lányához írott, idézett levele. Ekkorra már Arany László is diplomás, kiváló állásban a Földhitelintézetnél.

16 Arany Ercsey Sándornak, 1868. febr. 4. Uo., 149.

17 Mihail Bahtyin: *A szó Dosztojevszkijnél*. Ford. Hetesi István és Horváth Géza = *Helikon*, 1999/1-2, 67.

18 Rolla Margit: *Arany estéje*. Bp., 1944, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 92-93.

EGY KISLEÁNYNAK
Arany Juliska leánya – Széll Piroska

Piczi kis leányka, valahányszor látlak,
Eszembe jut mindig szép szeme anyádnak,
Nyájas piros arcza, édes hamis ajka,
Fájó érezzel merengek el rajta.¹⁹

Jókai Mór is ugyanígy ír 11 év múlva, 1879-ben egy Aranyánál tett látogatásáról, visszaemlékezve Juliska 1855-ös nagykorösi alakítására az ő novellájának adaptációjában: „Amint benyitottam az ajtaját, egyszerre ott állt előttem megint az »arányus leányum«, a szép piros, lángszemű Mincucka. Hajh, nem ő: ez már a »kis idegen«. Ez a szép Juliska leánya.”²⁰ Holott ez a projekció külsőleg irreleváns, leírások és fotók is jelzik, mennyire eltért kis termetű, szőke, kék szemű anyjától a „sudár”, sötét hajú és szemű, jellegzetesen széles, fekete szemöldökét apjától örökölt kislány.²¹ (Piroska mint unoka kiemelt családi státusa és jelentősége csak mélyülhetett, erősödhetett, amikor bizonyossá vált, hogy újabb Aranyunoka – Lászlóéknál – nem várható.)²²

Piroska mint unoka személye folyamatosan lehetőséget teremt az emlékezet narratívájának megalkotására különböző személyek által és az emlékezőtől függő módon. Piroska ilyenképp nemcsak utódja, gyermeke Juliskának, hanem alteregója, egyben mintegy élő emlékműve is. Az említett átképzelt narratívák, kiegészítve számtalan más Juliskára emlékezővel, mutatják az emlékezetnek, mint a fokalizáció egy különleges esetének azt a mintázatát, amelyet Mieke Bal úgy ír le, hogy az emlékezet a múlt „látásmódjának” aktusa ugyan, de mint aktus az emlékezet jelenében helyezkedik el. Narratív cselekvésként is működik: különálló, véletlen feltörő apró emlékelemek, emlék-fragmentek úgy állnak össze történetté, hogy felidézhető, elbeszélhető lesznek. (Példa erre a már említett Jókai-szöveg.)²³ Piroska egészséges lelkületű, boldog, kényeztetve szeretett gyermekként²⁴ élt – ellentétes állítást tartalmazó forrás híján, saját levélbeli meg-

19 Idézi Rolla Margit, i. m. 91. A költemény megjelent a *Vasárnapi Újság* 1868. nov. 1-jei számában.

20 Jókai Mór: *Egy nap Arany Jánosnál* (írta 1880-ban) = *Uő.: Önmagáról*. Bp., 1904, Franklin, 271-286.

21 Rolla, i. m. 100

22 Arany 1878-ban ír erről szűkszavúan, áttételesen sógorának.

23 Mieke Bal: *Fokalizáció*. Ford. Ferencz Anna = *Vizuális és irodalmi narráció*. Szöveggyűjtemény. Szeged, 2006. Juliska esetében legjelentősebb e szempontból Arany két levele Tompához lánya halála után, illetve Arany László nővéréről és Piroskáról írott emlékezése, de irodalmi alkotásként annak kell tekintenünk Jókai idézett művét, illetve a Juliskáról és Piroskáról szóló különböző költeményeket (köztük Aranyéit is), Szász Károly gyászversét, Pósa Lajos, Rudnyánszky Gyula, Bartók Lajos és Lévy emlékkerseit stb.

24 Halász Imre így emlékezik 1917-ben: „Csak unokájának, a kis Széll Piroskának kedvessége enyhítette némileg a kissé korán öregedő költő fájdalomát. Lányuk halála után a kis unokát

nyilvánulásait is ismerve –, nincs okunk feltételezni, hogy akaratlan emlékeztető funkciója bármilyen törést vagy traumát okozott volna személyiségének fejlődésében. Fokozatosan alakult „önmagává”, olyan autonóm személyiséggé, akiben édesanyja rávetülő emléke az átlényegítés, az érzelmi gazdagodás (többszöröződés) lehetőségét adta a mindkettejüket ismerőnek.

Nagyszülei életében nem igazolta a keresztnéve miatti nagyapai félelmet sem,²⁵ „inkább az örökké vidám Toldi Anikóra ütött. Fogékony volt minden örömré, repeső kedvét tudta lelteni minden csekélységen s tartós bánat nem vehetett lelkén erőt” – írta nagybátyja, Arany László.²⁶ A Piroska = Arany János-unokája identitás erőteljes voltára szintén őt idézem. Piroska, aki kiskorában a *Toldi*-ből tanult meg olvasni, hosszas haldoklása folyamán, lázálmban Aranyverseket szavalt, főként a hozzá írtakat (másokét is, például Gyulaiét), de a Laci-hoz írt *Fiamnak* című versből is gyakran idézett. „Egyszer, mintha hívásra felelne, élénken kezdett szólni” – írja Arany László: »Megyek, megyek édes nagyapa – óh, szívesen megyek – szebb ott kinn a temetőben, mint Pesten.« Csendesebb hangon hozzátette: »Ott kinn vár nagyapa – milyen különös: megfogta a kezem és leültetett egy kőre.«²⁷ Ekkor, e „küszöb” átlépése közelében is nagyapja jelenti a legerősebb köteléket.

Levéltükör

Arany János 1869-től a nyarakat Karlsbadban töltötte. Általában a vakáció időpontjára esik Piroska születésnapja, július 24-e, az esetek többségében ez a Piroska-levelek megírásának indítéka. Áttekintve a ránk maradt tíz teljes levelet (amelyet először a Széll²⁸ családdal rokonságban álló Rolla Margit publikált 1944-ben), illetve az Arany Jánosnéhoz írott levelekbe illesztett üzenettörödelmeket, néhány figyelemre érdemes jellegzetességet emelek ki. Nem szándékozom itt a levél átfogó elméletével foglalkozni (a performativitás vagy beszéd-

a nagymama, a kedves és ritka okosságú Aranyné vette gondjai alá. A kis Piroska szeretett bejönni Laci bátyja szobájába, kinek szintén kegyence volt. Ilyenkor nekem is, ki gyakori vendég voltam Lászlónál, alkalmam volt ölbe vennem s dédelgetnem a rendkívül kedves gyermeket” = Uó.: *Arany János és családja. Nyugat*, 1917, 5. szám. Rolla Margit pedig ezt jegyzi fel a nagyapáról: „Elnézte minden csínytevését s ha valaki dorgálón rászólt, rögtön pártfogósába vette: „Ne bántsátok a szegény árvát” = Rolla, i. m. 93.

25 „Baljóslatú névvel jöttél te világra!

Oh, le ne szálljon rád még jobban is átka,

Hogy sorsod azéhoz közelítsen gyászban,

Kit képzetem alkot a Rozgonyi házban!” *Toldi szerelme*, hatodik ének (1867).

26 Arany László: *Piroska és édes anyja emlékéül* (írta 1886 novemberében) = *Arany László összes művei*, I. Bp., 1900, Franklin, 356.

27 Uo. 364.

28 Ő ezt a névváltozatot használta, lásd, Rolla, i. m. folyamatosan.

aktus elméletek felől sem), de egy-egy részlet esetén kitérek az ilyen jellegű értelmezés hasznosítására.

1. A levélírás helyszíne (Karlsbad, egy esetben a Margitsziget) számunkra abból a szempontból fontos, hogy ez Arany számára a kikapcsolódás lehetősége a lélek- és ihletölő akadémiai robotból. Néhány nappal a bonyodalmas utazás után megszokott szobájában – mindig ugyanannál a szállásadónál szállt meg –, kedvelt házigazdái körében föllélegzik, felszabadul. Ez a felszabadultság a nyelvben is jelölődik, közvetlen, az élőbeszédhez erősen közelítő vagy teljesen azonosuló, könnyed, csevegő megfogalmazásban. Természetesen ez a formalitásmentesség, „lazaság” tartalmilag és stílusban is a diskurzus résztvevőinek kapcsolata miatt válhat ilyené. A levél mindig a másik vonatkozásában, a neki címzett párbeszéd elgondolásában születik, így Arany írásban is fölveszi a ’nagyapós’ magatartásmódot, s ehhez egyúttal egy analóg beszédmódot is kreál, amely megfelel a címzett megértési képességének.²⁹ A levelekben megnyilvánuló – számunkra írásban Aranytól –, újnak számító beszédmód, új nyelvi regiszter és a váltakozó nyelvi síkok megszólaltatását leveleinek kis címzettje teszi lehetővé, jellemzője a bensőséges és kezdetben a Piroska életkorából következő roppant naiv megszólalási mód. Az évek folyamán, az unoka növekedésével a nyelvi, stílus szint is változik, a nagypapa pontosan (és gondosan) figyelembe veszi azt a nyelvi regisztert, amely unokája számára adott életkorában érthető, a bensőséges hangnem állandó. Éppen ez a beszédmód-, nyelvi szint-, regiszterváltogatás teheti érdekessé a leveleket, hiszen olyan nyelvteremtő zseni írta, aki e periódusban is könnyedén jelenítette meg régi korok hőroszainak narratíváját, vásári forgatagok trufáit vagy – Szentkuthyval szólva – grand guignolok groteszkjét, szarkazmusát, balladák tragikumát.³⁰ Keletkezésük kontextusába állítva a dimenzió- és perspektívaváltások kis remekei e levelek (is), hiszen tudjuk, írásuk előtt-után közvetlenül Arany Arisztophanészt fordította, többek közt folytatgatta a *Bolond Istókot*, a *Toldi szerelmét*, olykor-olykor a Csaba-tervezetet, írta az *Őszikéket*.

2. Arany még ez esetben, a kezdetben még írni-olvasni sem tudó kisleánynak írva is betartja a levél formai sablonjait: címzés, helyszín, dátum, aláírás.

Először a címzésről: a leveleket az eredeti kéziratok alapján közétevé Rolla Margittól tudjuk, hogy külön borítékban, lepecsételve³¹ küldi Arany Piroskának a leveleit.³² E gesztushoz (természetesen a levélszövegek egészét is figyelembe véve) talán nem túlzás Bahtyin dialóguselméletének a szeretetet kinyilvánító

29 Andrew Parker – Eve Kosofsky-Sedgwick: Performativitas és performancia. Ford. Müllner András = *Apertúra*, 2010. ősz. (Ők idézik a szövegben az általam e részletben követett Austin-gondolatmenetet is.)

30 Szentkuthy Miklós: Legmodernebb, legmagyarabb = *Új Írás*, 1982. október, 35.

31 Arany leánya halálától annak levélpecsétjét (szintén: AJ) használta fekete színnel.

32 Arany Szél Piroskának írott leveleit a kritikai kiadásból idézem. Lelőhelyük, a megírás sorrendjében: AJÓM, XIX, 240, 261, 277, 318–319, 322, 336–337, 371, 373–374, 494.

funkciójára kifutó konklúzióját felidézünk.³³ Tehát a nagypapa gyógykúrája kényszerű távollétében párbeszédet kezdeményez a távollét okozta hiány megszüntetésére unokájával. „Sokszor elgondolom: ha te itt volnál!”³⁴ – írja. A címzések némi variációval ismétlődő jellegűek, melyben a „párbeszéd” résztvevőinek egymáshoz való viszonya is kifejeződik erős érzelmi intonáltsággal. Néhány példát idézek: az első levél címzése 1870-ből: *Széll Piroska unokámnak, öt éves korában, áldó szeretettel*. 1872-ben: *Széll Piroska kedves unokámnak, szíves szeretettel Pesten*. 1874-ben: *Széll Piroska kedves kis unokámnak, szeretettel Szalontán* stb. Csak az 1882-es levelet küldi *Széll Piroska kisasszonynak* Szalontára, nyilván, hogy eleget tegyen Piroska „nagy lányos” önképének, „hiúságának”. A címzéssel és annak fontosságával kapcsolatban³⁵ egy tréfás jelenetet rögtönözve elevenít meg 1875. július 19-én Karlsbadból feleségének írott, de Piroskának is szóló levelében. Arany „a borítékon az Akadémia egyik tisztviselőjének kézírására ismert; megjedjt, hogy talán valami hivatali baj miatt hívják haza” – jelzi a körülményeket Voinovich. A továbbiakban már Aranytól idézem a magával ragadó, roppant élvezetes, író voltát³⁶ jellemző, zsánerképszerű leírását az esetnek: „Mindez és hasonlók átvillantak eszemben, míg a lépcsőn feljöttem, s lerakván felső ruhámat és botomat, a pipát megtöltöttem, fegyverül a leendő bosszúság ellen, s rágyujtva s beülve a karos székbe, nagy savanyú képpel felmetszettem a borítékot. Mily kedves meglepetés! »Kedves jó Nagypapa!« az én kis Piroskám gyöngye kezével írva. »Oh áldott, oh áldott a keze írása!« mondám, – igaz, hogy elég szépen és kevés hibával írt: de azért most mégsem válaszolok külön levélben kis leányom, majd írok máskor, mert ni, mindjárt öt óra, és nagyapának postára, onnan pedig sétálni kell menni. Csókollak édes, a szép levélért.”³⁷ A levelezés több jellemzője kimutatható e részletből, leginkább talán az a vonatkozása érdekelhet bennünket, ami egy ismert kézírás kiváltotta befogadói elvárásai horizontra vonatkozik, amely itt humor forrásává válik az önironikus befogadói gesztusok leírásában. Továbbá figyelemreméltó, hogy a levél (így az Arany levelek is) narratív sémájából következően gyakran megidézi a megírás

33 Nem is a híresebb, *A tett filozófiájában* kifejtett gondolatmenetre hivatkozom, hanem a *Dosztojevszkij poétikájának problémáiban* írottakra: „Két hang – az élet minimuma, a létezés minimuma”, illetve „ha a dialógus véget ér, minden véget ér.” Sebes Katalin fordítása = *Thalassa*, 1993, 2. szám, 69.

34 *AJÖM*, XIX, 337.

35 Értelmezhetjük ezt – kissé általam túldimenzionálva az idézet jelentőségét, de ismerte Arany elméleti alaposságát – Jauss felől az elvárásai horizontot, illetve Genette részéről az epitextus speciális, minimális megnyilvánulási formájának.

36 Ezt az írói mesterségre utaló jellegét e részletnek csak azért emelem ki, mert Arany magánleveleire általában nem jellemző vonás. Még egy Piroska-levélben találunk ilyen miniatűr, önironikus életkép-, zsánerképszerű leírást a Karlsbad helyesírásával kapcsolatban. Később idézem.

37 *AJÖM*, XIX, 335. Az Arany-levélrészletet megelőző Voinovich „helyzetleírás/értelmezés” is itt található. Azzal kezdődik az idézet.

sztuációját, sőt vizionálja az olvasását is. Néha a levélírás okát külön is indokolja (például 1870-ben: „No látod, te nekem levelet írtál, hát én is írtam neked külön, ez a te leved lesz, jó helyre eltedd, hogy nagyobb korodban is elolvashasd, mikor tudsz olvasni”).³⁸ Máskor ezt írja például: „elütötte az egy órát, és bár nem vagyok éhes, ebédre kell sietnem”, ezért lesz rövid a levél (1875. júl. 23.).³⁹ Az idézett humoros részletben éppen a levél meg nem írásának miéértje kap indoklást. Egyszeri alkalom – legalábbis az általunk ismert Piroska–Arany-szövegkorpuszban –, hogy Arany önidézetet emel a szövegbe, éppen a levélírás és a kézírás jelentőségét kiemelőt, a *Mátyás anyjából*.⁴⁰

A dátumozás mindig precíz, Karlsbad, s az adott teljes dátum, a megszólítás eleinte *Kedves kis Piroskám*, később *Édes kis Piroskám*. A szöveg közben, *kis mada-ramnak*, *kis halacskámnak*, *kis mókusnak*, *édes babakámnak* stb. becézi. Az aláírás mindig a teljes név, *Arany János*, melyet minden levélben megelőz a *szerető nagyapád* kifejezés.

3. Fejlődéstörténet. A levelekből – némi túlzással „definiálva” – egy parányi „Bildungsroman” is kirajzolódik, hiszen a fentmaradt levelek Piroska 5 és 17 éves kora között íródtak. Az 1867-es „öregapó” kétéves játszótársából 1882-re „kisasszony” lesz. A már említett kifejezésbeli szabadságnak csak Arany szeretete állít önkorlátot, illetve a nagyapai szerepéhez szükségesnek vélt időnkénti pedagógiai, didaktikus szándék. Utóbbi különböző jó tanácsokban, egyszerű-elegyszer tréfával enyhített intésben, feddésben, biztatásban, dicséretben nyilvánul meg. Mivel a levelek általában születésnapra íródnak, ez ad alkalmat figyelmeztetni Piroskát valamilyen korhoz kötött képesség fejlesztésére, valaminek a megtanulására stb. E profán, köznapi nyelvezetű parainesis-fragmentek alapján tagolható a – metaforikusan szólva – kis „fejlődésregény” néhány „fejezetre”. Az ötévesnek ezt írja: „jól viseld magadat, csak annyi gyümölcsöt egyél, a mennyit szabad; meg ne hűtsd magad, hogy beteg ne légy, hanem mindig vidd a kis japlít, ha kimégy a házból”.⁴¹ Megdicséri, mert imádkozik („áldjon meg a jó Isten, a kinek olyan szépen imádkozol minden este”), és játékosan féltékenységet is kifejez szeretete érzékeltetésére: „úgy megszereted Szalontát, hogy a nagymamának erővel kell haza hozni Pestre. Biz úgy lesz az, kis mókus!” 1872-ben: „ezután már többet kell dolgozni, tanulni, mert már hétéves vagy, okosnak kell lenned”.⁴² Piroska 9 éves: „Hallom, hogy vizsgát akarsz tenni: igaz-e?

38 AJÖM, XIX, 240.

39 AJÖM, XIX, 336.

40 A kézírás kapcsán automatikusan juthatnak eszünkbe Petőfi erről szóló, Aranyinak írott, hasonló tónusú, karikatúrisztikus sorai: „De én neked meg nem bocsáthatok azért, hogy nem te írtad leved borítékára a címet. Asszonyírás... fekete pecsét... no disznó teremtette, ezt az embert az ördög elvitte! ez megszakadt a verscsinálásban, meghalt! [...] ha meghalsz, akkor üss fekete pecsétet, de legalább a címet még akkor is te írd.” AJÖM, XV. S. a. r. Sáfrán Györgyi, Bisztray Gyula, Sándor István. Bp., 1975, Akadémiai, 127.

41 AJÖM, XIX, 240.

42 AJÖM, XIX, 277.

és nem félsz tőle egy kicsit? Nem kell attól félni, kedves leányom, a mit az ember tud, bátran mondja el, akárki előtt.”⁴³

Tudjuk, Aranyék nagy gondot fordítottak Piroska nevelésére, oktatására, a jeles pedagógus, Karacs Teréz volt a magántanítója, a vizsgákat nyilvános iskolában tette le. Később, 1876-tól apja kívánságára, nyilvános felsőbb lányiskolába írtatták. Leveleit ismerve érződik – részben a nemzedéki különbségnek, részben a fővárosi létnek, részben Arany László és az édesapa „modernebb” nevelési elképzeléseinek, továbbá annak a társaságnak hatására, melynek Piroska kiskorától állandó tagja volt (Lovassy, Csengery, Gyulai, Szalay családok) – a különbség édesanyja és az ő taníttatása, művelődése között. Nem lehetetlen, hogy maga az Akadémiában lakás is hatott nyelvi kifejezőképessége fejlődésére, hiszen állandóan tudósokkal volt körülveve.⁴⁴ Meglepően gyakran jár színházba, operába, társaságba, Arany unokájaként serdülőkorától már az újságok is hírt adnak megjelenéséről egy-egy társasági eseményen. Tízéves korában írja nagykorú barátnéjának, Gubody Marinak: „Mióta elmentél, kedves apám is fenn volt. Azóta kaptam egy nagyon nagyon szép köpönyeget. Azóta 4-szer voltunk színházba, [...] Kérlek ezen levelet, még Herkópáternek se mutasd.”⁴⁵ Ez a „Herkópáter” már a kis pajkos Piroska eredeti, önálló hangja. 81-ben, 16 évesen írja apjának, hogy egy hét alatt háromszor volt színházban, s hogy mint a *Fővárosi Lapok* is megírta, egy kisebb bálon reggel 5-ig táncolt.⁴⁶ Nagyanyja a régi nagykorú ismerősöknek 1878-ban így ír: „Piroska jár hűségesen iskolába, tanul szorgalmasan, *mintha valami hivatalra készülne*.”⁴⁷ A nagymama kiemelt fordulata is jelzi, Piroska a századvégi művelt nőeszményhez közelít már ekkoriban is (78-ban még csak 13 éves!), ráadásul a „ritka okosságú” Aranyné⁴⁸ nőies, házias erényeivel is felruházva.

Visszatérve Aranyhoz, 1874 szeptemberében írja Szalontára: „ez a szalontai tartózkodásod épen alkalmas lett volna arra, hogy édes apád mondjon neked valamit arról, a mit ő a legjobban tud [...] a keresztyén vallásról, az Istenről, az első emberekről [...] Kérdezd meg hát édes apádtól, hogy helyesli-e ő is, amit én mondok; pár hét alatt megtanulnád a szükséges tudnivalót.”⁴⁹ Figyelmezteti egy helyesírási hibára, de ennek élet azonnal tompítja is egy komikus, önironikus történettel: „édes babikám, csak a Karlsbad szóba nem kellett volna a magyar sz.

43 AJÖM, XIX, 318.

44 Fraknoi Vilmos is az épületben lakott. 1876-ban ezt írja a nagyapa Karlsbadból: „Piroska pedig Fraknoi bácsit részemről ‘üdvözlje’ és ne ‘tisztelje’, mert az üdvözlés melegebb a ‘tiszteltnél.’” = AJÖM, XIX, 374.

45 Szél Piroska Gubody Marinak, 1875. október 25. = *Nyugat*, 1932. okt. 16., közlése Móricz Zsigmond. A közreadó szerint e levelet Aranyné diktálta Piroskának. Feltehető, hogy ezt a részletet nem ő mondta tollba.

46 Szél Piroska édesapjának, 1881. december 31. = Rolla, i. m. 107.

47 Arany Jánosné Gubody Marinak, 1878. november 23. = *Nyugat*, i. m. (Kiem. K. J.)

48 Halász Imre, i. m.

49 AJÖM, XIX, 322.

Ha meglátta volna az itteni házi úr kis leánya, Róza, a ki veled egy idős, és meg tudta volna, hogy te írtad úgy, bizony kinevetett volna, mint engem ma a nőneje, mikor házi sipkával indultam le a lépcsőn, és ki is mentem volna úgy a házból, ha vele nem találkozom; a mint neki köszönni akarok, akkor veszem észre, hogy nem kalap van a fejemen” (1875).⁵⁰ 1876-ban két levelet is kap Piroska. Július 18-án „feddőleg” írja nagyapja: „Megdicsérnélek kedves szép leveledért, ha attól nem félnék, hogy majd elbizód magad, és nem tanúlsz, hanem csak piperéskedel, a mire nagyon hajlandó vagy.”⁵¹ A következőből megtudjuk, hogy Piroska úszni tanul a Dunában, „légy egészséges, mint a hal”, „kövér, mint a potyka” – kommentálja Arany 1876. aug. 1-jén. Ekkor ír feleségének Piroska továbbtanulásával kapcsolatban is, unokája magához való közelségének igényét hangsúlyozva: „ha lehet csak a háztól járassuk be. Nem szeretném, hogy beutazás által elszokjék tőlünk, és magába szedje az intézeti pedant tempókat.”⁵² Ez év őszén Piroska Gubody Marinak: „Én most iskolába járok. A József téren van egy, és ezt Zirzen Janka néni igen ajánlotta, tehát most kedves nagyszüléim ide adtak föl. Pénteken 29-én kezdődött. Itt csak délelőtt van előadás, 8-1, az 1-ső osztályba vettek fel, a felvevő vizsgát szerencsésen letettem. Itt az első osztály anyi, mintha máshol a 8-ikat tanulnám.”⁵³ Az 1876-os az utolsó karlsbadi nyár. Az utolsó lehetőség az emlékezet narratívájának egy speciális folytatására: „Talán meg is sokalod már a virágot, mert biz azok nem valami különösek, de most mégis teszek ide egyet. Ez búzavirág [...] tegnap ott leltem a mezőn jártamban,⁵⁴ és leszakítottam neked. Gondolj róla, szegény édesanyád kék szemére, mely egykor te rád oly szeretőleg nézett.” (Arany gyakran küldött préselt virágot unokájának,⁵⁵ ezen kívül még egy harangvirágot nevez meg, feltételezhető, hogy – kimondva vagy szó nélkül – mindig kéket küld Juliska emlékezetét állandósulttá teendő.) „Nagyapácska igen jó színben jött haza a fürdőből” – tudósítja a vakáció után Gubody Marit Piroska.⁵⁶ Még 17 éves, kisasszonnyá nőtt unokáját is tanítgatja Arany 1882-ben: „Azt szeretném, ha figyelmedet a mezei, falusi életre fordítod, látsz és tapasztalsz oly dolgokat, melyekről eddig fogalmad sem volt; mert ha a falusi leányt kinevetik városban, bizony a városit is falun, ha azt sem tudja, – magról terem-e a kifli, vagy földből ássák. Most már, ha eljuttok Korytnycára, ott pedig a szép természetet lehet megfigyelni s a szép életet,

50 AJÖM, XIX, 336.

51 AJÖM, XIX, 371.

52 Arany feleségének Karlsbadból, 1876. augusztus 1. AJÖM, XIX, 373.

53 Szél Piroska Gubody Marinak, 1876. okt. 7. = *Nyugat*, 1932, 20. szám (okt. 16.)

54 AJÖM, XIX, 373.

55 „A nagymama levelébe azt írtam ugyan, hogy most nem válaszolok neked külön, de miután ennek a kis száraz virágnak úgy is kell egy darabka papír, melybe belé hajtogassam, meg az öt óra sem jött el, mikor levelemnek postán kell lenni; hát neked is firkantok egy sort.” Uo. 371. Az idézet egyben példa Aranynek a levélírás szituációjának (indok, körülmények) lejegyzését rögzítő gyakorlatára.

56 Szél Piroska Gubody Marinak, 1876. október 7. = *Nyugat*, i. m.

viseletet vérsni be az emlékezetbe. Fiatal személy ne utazzék, mint egy koffer, hanem lásjon meg mindent, a mi előtte új és szokatlan.”⁵⁷

Arany 1877-től együtt tölti a nyarakat feleségével és unokájával a Margitszigeten. Így szükségtelemné válik velük a levélbeli dialógus.

4. Búcsú. Piroska egyetlen – a levél általi nevelés példajaként már említett – vakációjáról tudunk Arany életében, melynek helyszíne nem a szalontai apai ház vagy a Margitsziget. 1882-ben apjával és annak harmadik feleségével a korytnycai fürdőbe készül. Valóban nagy a készülődés, apjával váltott több levél előzi meg. E levelekből a 17. évében levő fiatal lány szellemes, művelt, felnőttes mentalitású, korához képest széles látókörű, nagyszüleiért felelősséget érző, gondoskodó képe bontakozik ki. Ekkora állandósult az aggodalom nagyszülei miatt, különösen nagyapjáért, aki már alig lát, olvasni nem is tud, nehezen lélegzik, csaknem egész nap fuldoklik. (Apjához írt levelei tudósítanak ennek fázisairól, de arról is, hogy ennek ellenére egészséges, örömmre képes fiatal nő, boldogan táncolva szilveszterezik hajnalig, bálozik, színházba és operába jár stb., sőt, mint nagyapja 80-as keltezésű költeményéből [*Csalfa sugár*] tudjuk, már vannak „szívügyei”, és érdeklődéssel követi másokét is az ismerősök, barát-nők köréből.) Ezt írja, „arra szeretném kedves apámat kérni, hogyha lehetséges volna, jún. letelejéről kissé tovább, talán 10-ig halasztani a Korytnycára való utazásunkat, mivel nagymamáékat szeretném a szigetre kiköltöztetni elébb. Ugyanis nállunk sok minden bepakkolni való van a kedves molyok ellen, s a szigetre is több félét kell vinni, mely dolgokat én szoktam végezni, így szeretném s nagymamának is nagy szivességet tennék vele, ha ezt idén is megtehetném, mert ellenkező esetben az mind reá szorul, mivel cselédünk rop-pant nagy ügyetlenséggel van megáldva.”⁵⁸ Arany június 15-én már a szigetről ír a „kisasszonynak”.⁵⁹ A levél hangnemében és tematikájában is két egységre, szerkezetében három részre bontható, melynek középső passzusa – a már idézett tanító-okító tanácsok – feltűnő diszkrpanciát mutat a levélkezdettel és befejező részekkel: azok emlékező, emléket hagyni szándékozó, búcsúzó hangoltságával. Mintha egy kései versötlet sebtében, prózában lejegyzett vázlatát olvasnánk. „Viszonzásul én is megerőltetem egy kissé rég pihenő szemeimet, s írok neked, hogy legyen emléke tőlem a leghosszabb utazásodnak, melyet eddig tettél az életben.” Majd egy újabb, az emlékezet jelentőségét megerősítő, a távozni készülő embernek a gyökereire visszatekintő, búcsúzó gesztusaként felfogható kérdés következik: „Szeretném, kedves Piroskám, ha Szalontán léted alatt láttál volna valakit a testvérem szegény ivadékai közül, s ha különösen Jámbor Sándorékkal váltottál volna egy szíves nyájas szót, hogy ismernék öreg bátyjukat a harmadik generatióban is.” A levél eleje és zárlata tematikusan és modalitá-

57 AJÖM, XIX, 494.

58 Szél Piroska édesapjának, 1882. ápr. 8. = Rolla, i. m. 117.

59 AJÖM, XIX, 494.

sában az *Őszikéket* idézi,⁶⁰ metaforikusságával a *Sejtelem* című négysorosost már pár hónapja megírt Aranyt: „De már kifogyott a mécsből az olaj” – búcsúzik utolsó levelét zárva a „szerető nagyapa, Arany János”. Aki bő 4 hónap múlva, október 22-én halt meg. Piroska nem egészen négy év múlva követte (1886. július 4.), „vasárnapi napon, mint a nagyapa” – tartja fontosnak ezt az egyezést megörökíteni nagybátyja, Arany László.⁶¹ Az egymás személyiségétől eltéphetetlen „nagyapácska” és az „áldó szeretettel” szeretett unoka együtt nyugszik.⁶²

T. Szabó László: Az Aranykor emlékei (frottázs, 1994)

60 Konkrét versekre is gondolhatunk a szalontai kötődésűek közül például: *Vándor cipő*, *Kortársam R. A. halálán* vagy a csak bizonytalanul datálható 81-82-es „aprókra”.

61 Arany László, i. m. 369.

62 Felmerülhet, hogy ebben is részben Juliska-hasonmás, Juliska-pótló szerepet betöltve, hiszen tudjuk, Aranynak sokáig vágya volt legalább holtában visszatérni Szalontára, leánya mellé temetkezni. Ez a vágy ugyanakkor az unoka növekedésével, a kölcsönös, egyre mélyülő ragaszkodással fokozatosan csökkent, sőt megszűnt. Utolsó adatunk az, hogy „A tölgyek alatt/vágnám lenyugodni”, s leveleiből is kiténik, az idő múltával sokkal több köti a vele együtt, egy helyen, Budapesten élőkhez. Azokkal is nyugszik egy sírban, akik élete utolsó percében is vele voltak: feleségével, unokájával és fiával.